

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν διπλῆν πανηγυρίζει σήμερον ἑορτὴν τὴν ἐπέτειον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ τὴν τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀνωτάτου τούτου πνευματικοῦ καθιδρύματος.

Κατὰ τὸν σημερινὸν ἑορτασμὸν ἡ ψυχὴ πάντων ἡμῶν στρέφεται ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὸ μέγα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα γεγονὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς ἐλεύσεως εἰς τὸν κόσμον τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς ἰδρύσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ὑπερτάτης θρησκείας, τῆς Χριστιανικῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 ὑπὲρ ἀναστάσεως τοῦ γένους ἡμῶν ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς δουλείας.

Τὴν ἡμέραν αὐτὴν πρὸ 131 ἐτῶν τὸ στενάζον ἔθνος ἡμῶν ὑπὸ τὸ βάρος σκληρᾶς δουλείας ἠγέρθη σύσσωμον καὶ μὲ μυριάστομον κραυγὴν «Ἐλευθερία ἢ θάνατος» ἀπεδύθη μόνον του εἰς τὸν ἀπελπιν κατ' ἀρχὰς ἀγῶνα τῆς ἀποτινάξεως τοῦ ξένου ζυγοῦ.

Ἡ πίστις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἱστορικές των παραδόσεις καὶ εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν ἐγιγάντωσε καὶ ἐχαλύβδωσε τὴν δρᾶκα αὐτῆν τῶν ἀγωνιστῶν τὴν εὐαγγελισθεῖσαν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς πατρίδος, διὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ αὐτὴ ἀποτελεσματικῶς τὸν πανίσχυρον τύραννον.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τῆς ὁποίας τὴν ἐπέτειον εὐγνωμόνως πανηγυρίζομεν ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία σειρᾶς ὅλης μέχρι σήμερον ἀγῶνων τοῦ ἔθνους διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἄλλων τμημάτων τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος, τὰ ὅποια παρέμειναν ὑπὸ ξένον ζυγὸν καὶ ὁ ἀγῶν αὐτὸς συνεχίζεται. Μὲ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν ἡμέραν, ἃς τιμῶμεν τοὺς πρωτεργάτας τῆς ἐλευθερίας μας καὶ ἃς φέρωμεν τὴν σκέψιν μας πρὸς τοὺς ὑποδούλους ἀκόμη ὁμοεθνεῖς μας, οἱ ὅποιοι τρώγουν ἀκόμη σήμερον τὸν ἄρτον τῆς δουλείας καὶ ἀγωνίζονται διὰ τὴν ἐλευθερίαν των.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προφρόνως τιμᾷ καὶ γεραίρει ἔτι τοὺς ἀριστεῖς τοῦ καλοῦ, τῆς ἐπιστήμης, τῶν γραμμάτων, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρετῆς.

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ

«ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ 1821»

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

“Όταν ὁ ἀθάνατος Κολοκοτρώνης, ἐπιστρέφων ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον, ἀπεβιβάσθη εἰς Μάνην, διὰ νὰ συγκροτήσῃ τὸ πρῶτον ἐπαναστατικὸν σῶμα, εἶπεν εἰς τὰ ὀλιγάριθμα παλληκάρια του :

—“Ὁ Θεὸς ὑπέγραψε, παιδιὰ, τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος! Καὶ ὁ Θεὸς δὲν παίρνει πίσω τὴν ὑπογραφὴν του!

Τὸν Θεὸν ἔθετεν ἐγγυητὴν, ὁ βαθυστόχαστος ἀρχηγός, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ τεραστίου ἀγῶνος, διότι ἐγνώριζεν ἄριστα, ὅτι δὲν θὰ εἶχεν εἰς τὴν ἀρχὴν ἄλλον βοηθὸν καὶ παραστάτην ἀπὸ τὸν Παντοδύναμον. Τὰ πυκνότερα σκότη περιέβαλλον ἀπὸ παντοῦ τὸ Ἔθνος, ὅταν ἀνελάμβανε τὸ ὑπεράνθρωπον ἐγχείρημα.

Τὸ κλίμα τῆς Εὐρώπης, δημιουργημένον ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν, ἦτο σαφέστατα καὶ ἀπολύτως ἐχθρικὸν πρὸς κάθε ἰδέαν ἐξεγέρσεως. Οἱ ἰσχυροὶ τῆς Γῆς, συνηγμένοι, ὀλίγον πρὶν, εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Βιέννης, εἶχαν ἀνάγκην μακρᾶς ἡσυχίας διὰ τὴν καλὴν χώνευσιν τῶν πλουσιῶν λαφύρων, ποὺ ἄφηνε πίσω τῆς ἠπτῶσις τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Κορσικανοῦ. Οὔτε λέξις εἰς αὐτὸ τὸ Συνέδριον, ὅπου ἔλαμπεν, ἐν τούτοις, ἡ μεγάλη μορφή τοῦ Καποδίστρια διὰ τὴν τύχην τῶν Ἑλλήνων. Τὰ ὑπομνήματά των ἐπήγαιναν εἰς τὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων. Διὰ τοὺς συνηγμένους ἐκεῖ μονάρχας, ὁ Σουλτάνος ἦτο καὶ αὐτὸς ἕνας συνάδελφος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνοχληθῆ, διὰ νὰ μὴ πάρουν ἀέρα καὶ οἱ ἄλλοι λαοί.

Κι’ ἔπειτα ἦταν ἀκόμη πανίσχυρος: Ἐκίνει στρατοὺς καὶ στόλους κραταιοὺς καὶ πληθυσμοὺς συμπαγεῖς καὶ πολυαρίθμους καὶ χρῆμα ὑπεράφθονον καὶ μέσα ἐπιβλητικά. Ὁ τρομερὸς Ἀλῆ πασᾶς δὲν εἶχεν ἀποκαλύψει ἀκόμη, εἰς τὰ ἐκπληκτα μάτια τοῦ κόσμου ὅτι ὁ κολοσσὸς αὐτὸς εἶχε πόδας ἀπὸ εὐθραστον ἄργιλον. Ἡ Εὐρώπη τὸν ἔτρεμε. Οἱ πρεσβευταὶ τῆς προσέκλινον ἐδαφιαίως πρὸ τῶν ποδῶν του, ὅταν ἐγίνοντο δεκτοί· κι’ ἐχρειάσθησαν ἀγῶνες διὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ φέρουν τὰ διπλωματικά ξίφη των. Καί, ὅταν τοὺς ἐγίνετο ἡ ὑψίστη τιμὴ νὰ προσκληθοῦν εἰς

γεῦμα, δὲν παρεκάθητο εἰς τὴν σουλτανικὴν τράπεζαν ὡς ὁμότιμοι, ἀλλὰ σχεδὸν ὡς ἐπαῖται. Διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἦτο κοινὸς ἡγεμὼν, ἀλλὰ «μέγιστος τῶν Βασιλέων καὶ ὑπέρτατος μονάρχης τῶν αἰώνων—κατὰ τὴν πομπώδη ἀνατολικὴν φρασεολογίαν—κύριος τῶν δύο Ἑπείρων καὶ τῶν δύο θαλασσῶν, Αὐτοκράτωρ τῶν δύο Ἀνατολῶν καὶ τῶν δύο Δύσεων, θεράπων τῶν δύο ἱερῶν πόλεων τῶν θνητῶν καὶ κόρη ὀφθαλμοῦ πάσης ὑψηλίου». Ἀπὸ παντοῦ οἱ Ἕλληνες ἐδέχοντο ἡ συμβουλὰς ἐγκαρτερήσεως εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ κραταιοῦ Δυναστού ἢ ἀπειλὰς τρομερῶν ἀντιποίνων. Ἰλιγγος καὶ δέος θὰ ἐκυρίευε τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν ἐκείνου, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε ν' ἀναμετρήσῃ, μὲ τοῦ ψυχροῦ λογισμοῦ τὰ κριτήρια, τὸ κίνημα, ποῦ ἔμελλε νὰ ἐπιχειρηθῇ.

Ἄλλ' ἢ Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχει γραφῆ ποτὲ μὲ τὸν διαβήτην τῶν καλῶν ὑπολογισμῶν. Ἄλλὰ μὲ τὴν θεῖαν φλόγα τῆς βαθυτάτης πίστεως πρὸς τὸ θαῦμα. Ἡ ἀσάλευτος αὐτὴ πίστις ὅτι διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι κατορθωτά, ὅσα ὁ ψυχραῖμος λογισμὸς θεωρεῖ ἀδύνατα, δὲν εἶναι ἀπαύγασμα μυστικισμοῦ, ἀλλὰ καταστάλαγμα μακροτάτης ἐθνικῆς πείρας. Αὐτὸς ὁ βίος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἀνεβαίνει ὑπερῆφάως τὰς χιλιετηρίδας, μὲ συνοχὴν ἀδιάπτωτον καὶ ἀναλλοίωτον πνεύμα, εἶναι, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, ἓνα θαῦμα. Καί, μέσα εἰς αὐτὸ τὸ θαῦμα, εἶναι τόσα τὰ ἄλλα θαύματα, τόσον πολυάριθμα καὶ ἀλλεπάλληλα καὶ ἀσύλληπτα, ὥστε καὶ ἡ πλέον ξηρὰ καταγραφή τῶν γεγονότων τῆς Ἑθνικῆς μας Ἱστορίας, νὰ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ἀληθοῦς μυθολογίας.

Εἶναι θαῦμα ἢ ἐξόρμησις τοῦ ὀλιγαρίθμου αὐτοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ λαμπροτάτου συστήματος τῶν ἀποικιῶν· θαῦμα ἢ διατήρησις τῶν ἐν μέσῳ διαφορωτάτων βαρβάρων λαῶν· θαῦμα ἢ ἀνύψωσις τῶν εἰς ὑπέροχον ἀφειτηρίαν τῶν ὑψίστων ἐκφράσεων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς ἐπιστήμης· θαῦμα ἢ ραγδαία γονιμοποίησις ὅλων αὐτῶν τῶν πρώτων σπερμάτων εἰς τὴν ἐξαισίαν ἀνθησίν τῶν Ἀθηνῶν—τὸ γλυκύτατον αὐτὸ ἔαρ τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας—ποῦ τόσον ἀρμονικὰ συνανεπτύχθησαν ὅλα τὰ δῶρα τῆς σοφίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρετῆς, ὥστε νὰ εἶναι σήμερον ὁ κανὼν ζωῆς κι' ἐξελίξεως ὅλων τῶν πολιτισμένων λαῶν τῆς γῆς· θαῦμα ἢ ἀπόκρουσις τῆς φοβερᾶς Ἀσιατικῆς ἐπιδρομῆς· θαύματα οἱ Μαραθῶνες καὶ αἱ Σαλαμῖνες· θαῦμα ἢ ἐξόρμησις μὲ τὸν Ἀλέξανδρον, ἢ κατάλυσις τῶν Ἀσιανῶν τυράννων καὶ ἡ μετάδοσις τῶν φώτων εἰς τὰ μοιρολατρικὰ πλήθη τῆς Ἀνατολῆς· θαῦμα ἢ ἐπιβίωσις καὶ ἡ ἀναγέννησις ὑπὸ τὴν Ρώμην· θαῦμα ἢ Βυζαντικὴ Αὐτο-

κρατορία καὶ ἡ χιλιετῆς ζωὴ τῆς, ὁ θρίαμβος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς νέας πίστεως, τὸ μοναδικὸν καὶ λαμπρότατον φῶς τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὰ σκότη τοῦ μεσαίωνος καὶ πηγὴ ἀναγεννήσεως τῆς Δύσεως· θαῦμα οἱ ἀγῶνες τῆς Αὐτοκρατορίας αὐτῆς διὰ τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν λαῶν, ποὺ ἐκυβέρνηα μὲ τὸ πνευματικὸν σκῆπτρον τοῦ χριστιανισμοῦ· θαῦμα καὶ οἱ ἀγῶνες τῆς ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων εἰς τὰς μακρυνὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου καὶ τὰς ὀρεινὰς διαβάσεις τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀντιταύρου, ὅπου ἀνέζησαν τὰ ὀμηρικὰ ἔπη εἰς τὸν ὑπέροχον «Ἀκριτικὸν Κύκλον».

Αὐτά, τὰ προηγούμενα θαύματα, εἶναι ὁ πρῶτιστος καὶ θεμελιώδης παράγων τοῦ θαύματος τοῦ Εἰκοσιένα. Διότι συναποτελοῦν τὴν μεγάλην καὶ ἀσύγκριτον παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ποὺ δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ὅπως εἰς ἄλλους λαούς, μία σεπτὴ νεκρά, τὴν ὁποίαν φυλάσσουν εὐλαβεῖς ἐπίγονοι, ἀλλὰ ζῶσα δύναμις, ζυμωμένη μὲ τὰ κύτταρα τῶν Ἑλλήνων, κυκλοφοροῦσα εἰς τὸ αἷμα των καί, συχνά, εἰς τοὺς πολλοὺς ἀνεπίγνωστος, ὅπως ἡ λειτουργία τῆς καρδίας των. Καὶ πρέπει νὰ τονίσω, εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅτι τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα τοῦ Ἔθνους δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἡ συνείδησις τῆς ἱστορίας του, ἀλλὰ καὶ αἱ κληρονομημένοι ὑποσυνείδητοι τάσεις—ἴσως, μάλιστα, πρὸ πάντων αὐταῖ—ποὺ φαίνονται ὡς ἀγνοούμεναι, ἀλλ' αἰφνιδίως ἀφυπνίζονται, ἀστράπτουν, φωτίζουν καὶ καταπλήσσουν αὐτὸν τὸν ἴδιον, τὸν φορέα των! Καὶ κατὰ τὴν τραγικωτάτην ἀκόμη στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν κατέρρεεν εἰς αἱματόβρεκτα ἐρείπια ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἔλαμψεν, εἰς ὅλην τὴν αἴγλην τῆς, ἡ ὑψηλὴ παράδοσις τῆς φυλῆς, εἰς τὴν πρᾶξιν ἑνὸς νέου Κόδρου καὶ νέου Λεωνίδα: Πίπτων, ὡς μάρτυς καὶ ὡς ἥρωας, ὡς ἀπλοῦς μαχητῆς μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν του, εἰς τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, κατέλιπε τὸν θρόνον του ὡς βαρῦτιμον κληρονομίαν πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸ θαῦμα τῆς αὐριανῆς Ἀναστάσεως. Αὐτὸς ὁ θρόλος ἐξέθρεψε καὶ συνετήρησε τὸ αἶσθημα τῆς ἀνωτερότητος τῆς φυλῆς, τόσο ἀπόλυτον καὶ ἀδιάλλακτον, ὥστε καὶ μέσα εἰς τοὺς πλέον σκοτεινοὺς χρόνους τῆς σκλαβιάς, οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες προσηρμόσθησαν πρὸς τὴν ὑλικὴν πραγματικότητα τῆς βαρβάρου κατακτήσεως. Οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ πιστεύουν, ὅτι τὸ κακὸν αὐτό, τόσο ἀντίθετον πρὸς τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, δὲν θά ἦτο διαβατικόν.

Ἔβλεπαν φοβεράς στρατιάς νὰ ὀρμοῦν διαρκῶς, ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, πρὸς τὴν καρδίαν τῆς Εὐρώπης· ἔβλεπαν στρατοὺς νὰ συντρί-

βωνται, φρούρια νά κυριεύονται, πόλεις νά λεηλατοῦνται, πληθυσμούς νά εξανδραποδίζονται, βασιλείς καί στρατηγούς νά χάνονται, τήν Βιέννην νά πολιορκῆται καί νά σώζεται μόλις ἀπό τόν Γιάν Σομπιέσκυ τῆς Πολωνίας. Ἄλλ' αὐτοί ἐπίστευαν ὅτι φθάνει, ἔρχεται ἡ μεγάλη ἡμέρα τῶν θαυμάτων. πού ὁ Δαυΐδ μετ' τήν ἐλαφρὰν σφενδόνην θά κατίσχυε τοῦ πανόπλου γίγαντος Γολιάθ. Καί ὁ λαϊκὸς τραγουδιστής, ἀντὶ νά μοιρολογῆ, ἔψαλλε τὴν χαρμόσυνον στροφὴν τῆς ἐλπίδος :

*« Πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς
πάλε δικά μας εἶναι ».*

Καί, ἀφοῦ ἐθέσαμεν τώρα ὡς πρώτιστον παράγοντα τοῦ Εἰκοσιένα τὴν ὑψηλὴν καί ἀείζων παράδοσιν τῆς φυλῆς, ἃς ἔλθωμεν εἰς τὸν δεῦτερον παράγοντα. Εἰς τὴν ἱεράν κιβωτόν, πού διεφύλαξεν αὐτὴν τὴν παράδοσιν ἀλώβητον καί γονιμοποιόν, μέσα εἰς τὸν ἐθνικὸν κατακλυσμὸν — τὴν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν. Ὅταν ὁ Πορθητὴς εἰσῆλθεν εἰς τὰ παλάτια τῶν Αὐτοκρατόρων, λέγεται, ὅτι ἐστάθη, ἐπὶ πολλὴν ὥραν, σιωπηλός. Καί εἶπεν ἔπειτα, μὲ βαθὺν ἀναστεναγμὸν :

— Ἡ ἀράχνη ὕφανε τὸν ἱστόν της εἰς τὸν οἶκον αὐτὸν τῶν Βασιλέων. Καί, ἀντὶ τοῦ ἄσματος τῶν φρουρῶν, ἀκούγεται ὁ θρήνος τῆς κουκουβάγιας εἰς τὸν πύργον τοῦ Ἐφρασουάβ!

Ἄλλ' ἐβιάσθη πολὺ ν' ἀπαγγείλῃ τὸν ἐπικήδειον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διότι, αὐτός, ὁ ἴδιος, πού κατέλυσε τὴν Αὐτοκρατορίαν, τὴν ἀνέστησε, τὴν ἐπαύριον τῆς νίκης του, ὑπὸ νέαν ὑπέροχον, πνευματικὴν μορφήν — τὴν μορφήν τῆς παραχωρηθείσης προνομιακῆς θέσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ἐνεχείριζεν εἰς τὸν πρῶτον, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πατριάρχην τὴν ἀργυρᾶν ποιμαντορικὴν ράβδον, συνεκρότει ἐκ νέου τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού εἶχεν ὑποτάξει. Τὴν συνεκρότει, κάτω ἀπὸ τὸ ἱερὸν σκῆπτρον τῆς Ἐκκλησίας καί ἀνεγνώριζεν ἐμπράκτως τὴν ὑπεροχὴν του. Ὡς βαρύτερον σφάλμα κατελόγισαν οἱ ἱστορικοὶ τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἄλλ' ἂν ἦτο σφάλμα ἐπεβλήθη ἀπὸ σκληρὰν ἀνάγκην, ὑπηγορευθῆ ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ κατακτητοῦ νά κυβερνήσῃ ἐν εἰρήνῃ Ἕθνος ἀνώτερον, μὲ τ' ἄξεστα στίφη, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ εἶχε νικήσει ἐν πολέμῳ. Ὅπως καί ἂν ἔχη, οὐδέποτε ἀπὸ καταβολῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, οὔτε πρό, οὔτε μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Βασιλίδος, οὔτε μέχρι σήμερον, εὐρέθη τόσον ὀλοκληρωτικά, τόσον σφικτὰ καί πειθαρχικὰ ἠνωμένος ὁ Ἑλληνισμὸς, ὅσον ἀκριβῶς ὅταν ἔπεσεν ἡ Αὐτοκρατορία.

Αυτοκράτορα τῶν ἐλλήνων, αἰχμάλωτον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Σουλτάνου, χαρακτηρίζει ὁ Μένδελσων Βαρθόλδου, τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτός, ὁ αἰχμάλωτος αὐτοκράτωρ, καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του, τὸ ἀνώτερον ἱερατεῖον, ποῦ τὸν περιστοιχίζει καὶ οἱ πνευματικοὶ τοῦ Μέραρχοι, οἱ μητροπολίται καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ στρατιῶται του, οἱ ἱερεῖς εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία, ὅλον τὸ ἀπέραντον στράτευμά του ἐργάζονται. εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς πτώσεως, διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ Γένους. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν λαῶν ἐμφανίζεται, μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, τὸ φαινόμενον, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐστάθη ἀντιδραστικὴ εἰς τὴν πρόοδον τῶν φώτων, ἀλλὰ ἐκράτησεν ὑψηλὰ τὴν λαμπάδα των. Εἰργάσθη, μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις της, διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀπὸ αὐτὴν προσδοκῶσα τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἔθνους. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ καί, πολὺ συχνά, ὁ ἱερωμένος καὶ ὁ διδάσκαλος, ὁ ἐθνικὸς παιδαγωγός, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὅπως ἀργότερα, ὅταν ἔλθῃ ἡ μεγάλη ἡμέρα τῶν θαυμάτων, ὁ ἴδιος θὰ γίνῃ μάρτυς καὶ ἥρωας τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, εἰς φάλαγγα ὀλόκληρον αἱματωμένων ράσων, ποῦ ἐκάησαν ὅλα εἰς τὴν πελωρίαν πυρκαϊᾶν τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἐδῶ τὸ σημεῖον, ποῦ πρέπει νὰ σαρωθοῦν αἱ ἄστοχοι γνώμαι, ὅτι τὸ Εἰκοσιένα ἔλαβε τὴν ἔμπνευσίν του ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη, κοινωνικὴ πρωτίστως, εἶχε καὶ σαφεστάτην ἀντικληρικὴν ἀπόχρωσιν. Ἀλλὰ τὴν σημαίαν τοῦ Εἰκοσιένα ὑψωσαν κι' ἐκράτησαν χέρια ἐπισκόπων.

Ὡς τρίτον κατὰ σειρὰν παράγοντα τῆς Ἐθνικῆς Ἀναστάσεως, μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν, πρέπει νὰ θέσωμεν τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἔθνους. Διότι, ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις, μὲ τὴν πτώσιν της, πνευματικῶς ἀπεκεφαλίσθη, σχεδὸν εὐθὺς ὅμως, ἀπὸ τῆς ἐπομένης, ἤρχισε ν' ἀνασχηματίζει τὴν πνευματικὴν τῆς ἀριστοκρατίαν. Ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Κωνσταντῖνος ὁ Οἰκονόμος, εἰς τὸ ἔργον του «περὶ γνησίας προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης», γράφει διὰ τοὺς λογίους τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τῆς σκλαβιάς: «Τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος (καὶ οὕτω διακειμένης—δηλαδὴ ὑπὸ δουλείαν) δὲν ἔπαυσεν ἐκφέρον εἰς ἀραιάς τινὰς ἐπιφυλλίδας καὶ ἄνθη μικρά, πεπαιδευμένους Ἑλληνας, οἵτινες διετήρησαν ἀδιάκοπον τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς παιδείας τὴν συνέχειαν, θεραπεύοντες ὅσον ἠδύναντο τοῦ ἔθνους τὴν δυστυχίαν». Εἰς διάστημα χρόνου μικρότερον τῶν πενήντα ἐτῶν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, εἰς τὴν ἀκάματον κυψέλην τοῦ Φαναρίου, ὅπου εἶχεν

έγκατασταθῆ ὀριστικῶς τὸ πατριαρχεῖον, ἀνεφαίνοντο οἱ πρῶτοι πυρῆνες τῆς μεταβυζαντινῆς πνευματικῆς ἡγεσίας, τὴν ὀποῖαν ἀπετέλεσαν οἱ ἐκ περάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ συρρεῦσαντες λόγιοι ρασοφόροι καὶ κοσμικοί.

Ἐφθναν ἐκεῖ, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀπὸ τὰς νῆσους τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἀπὸ τὴν Ἡπειρον, ἀπὸ τὴν Μικρασίαν καὶ ἀπὸ τὴν Κρήτην, τὰ περισσότερον καλλιεργημένα στοιχεῖα ἐκ τῶν λειψάνων τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ ν' ἀγωνισθοῦν εἰς τὸν στίβον τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἀλλὰ καὶ νὰ ὀλισθήσουν εἰς αὐτὴν τὴν διοικητικὴν μηχανὴν τοῦ κατακτητοῦ. Διότι εὐθὺς σχεδὸν ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς εἰσόδου του εἰς τὴν Βασιλίδα, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, πρὸ πάντων διὰ τὰς διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς ξένους διπλωμάτας, Ἑλληνας «Γραμματικούς», ἐπειδὴ κι' εὐστροφίαν εἶχαν μεγαλειτέραν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο περισσότερον κατάλληλος διὰ διπλωματικὰς ἐκφράσεις καὶ ἀποχρώσεις. Καί, δι' ἄρκετον χρόνον, παρουσιάζετο τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν θέαμα Κραταιοῦ Νικητοῦ, ὁ ὀποῖος, προκειμένου ν' ἀπευθυνθῆ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὠμίλει μὲ τὸ στόμα καὶ τὴν γλῶσσαν, τῶν ἡττημένων καὶ ὑποδούλων! Ὁ ἴδιος ὁ Κατακτητῆς ὕψωνεν εἰς τὰ μάτια τῶν «ραγιαδῶν» τὴν ἀξίαν τῆς παιδείας των καὶ τῆς πνευματικῆς των παραδόσεως. Καὶ ἦτο φυσικὸν οἱ εὐποροὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἐπαρχιῶν νὰ ὠθήσουν τὰ τέκνα των εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν Γραμμάτων, διὰ νὰ πάρουν ἄλλα μὲν τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ νὰ γίνουν διδάσκαλοι εἰς τὰ Μοναστήρια καὶ κατόπιν ἐπίσκοποι, διὰ νὰ ἰδρῦσουν μὲ τὴν σειρὰν των σχολεῖα εἰς τὰς περιφερείας των' καὶ ἄλλα νὰ μείνουν κοσμικοί, ἐπιστήμονες, ἰατροὶ πρὸ πάντων, ν' ἀποκτήσουν σχέσεις κι' ἐπιρροήν, ν' ἀναμιχθοῦν εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ Πατριαρχείου ὡς Μεγάλοι Λογοθέται καὶ «Ὀφφικιάλιοι» τῆς Μεγάλῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τέλος τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν τοῦ Κατακτητοῦ.

Ἄρκεῖ νὰ ρίψῃ κανεὶς ἀπλοῦν βλέμμα εἰς τὰ «Σχεδιάσματα» τὸ πολῦτιμον τομίδιον τοῦ Ματθαίου Παρανίκα, ὅπου καταγράφονται λεπτομερῶς αἱ διάφοροι σχολαὶ καὶ τὰ σχολεῖα, ποῦ ἐλειτούργησαν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σκλαβιάς, διὰ νὰ καταπλαγῆ διὰ τὸ πλῆθος των, διὰ τὴν ἐξαιρετον ποιότητα τῆς διδασκαλίας των καὶ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἐξόχων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν ποῦ ἀνέδειξαν. Κατ' ἀρχάς, τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς αὐτῆς προετοιμασίας διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν κατέχει ἡ «Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ», τὴν ὀποῖαν δικαίως ὁ Καντεμίρης, ἐκ τῶν λαμπροτέ-

ρων μαθητῶν της, θὰ ὀνομάσῃ «'Ακαδημίαν». Ἐκ τοῦ Ματθαίου Καμαριώτη, ὁ ὁποῖος φέρεται πρῶτος σχολάρχος, μετὰ τὴν Ἐπιτομήν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέχρι τοῦ Κούμα τοῦ Σμυρναίου, πού ἀνήλθεν εἰς τὴν σχολαρχικὴν ἔδραν κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος (1813), πόσαι φωτειναὶ προσωπικότητες δὲν ἐπέρασαν ἀπὸ αὐτὴν τὴν «'Ακαδημίαν»! Ὁ Μανουὴλ ὁ Κορίνθιος, ἀπὸ τοὺς μεγαλειτέρους ρήτορας τῆς Ὀρθοδοξίας, συγγραφεὺς Ἀκολουθιῶν καὶ Κανόνων. Ὁ Ἀθηναῖος Θεόφιλος Κοριδαλεύς, φιλόσοφος δεινὸς εἰς τὰ προβλήματα τῆς γνώσεως· ὁ Ἰωάννης ὁ Λέσβιος μύστης ἐπίσης τῆς φιλοσοφίας καὶ μέγας πριμικήριος· ὁ Ἀνανίας ὁ Ἀντιπάριος, συγγραφεὺς περιφήμου πραγματείας περὶ τῶν μοριῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης· ὁ Ἰάκωβος Μάνος ὁ Ἀργιτῆς φιλόσοφος καὶ θεολόγος· ὁ Κριτίας ἀπὸ τὴν Προῦσσαν, ἑλληνιστῆς, λατινιστῆς, μεταφραστῆς τῆς Λογικῆς τοῦ Κοριδαλέως εἰς τὴν Τουρκικὴν, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ τόσοι ἄλλοι!

Ἄλλὰ συντόμως ἀποκτᾶ ἡ Μεγάλῃ Σχολῇ τὴν ἀντίζηλόν της, εἰς τὸ Ἁγιοταφικὸν Μετόχιον, ὅπου ἐσχολάρχευεν ὁ ἰατροφιλόσοφος Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, συγγραφεὺς τοῦ πρώτου μετὰ τὴν Ἐπιτομήν — 1665 — ἐπιστημονικοῦ βιβλίου «περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος». Καὶ δὲν εἶναι ἡ μόνη ἐπιστήμη, πού καλλιεργεῖται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Χρῦσανθος Νοταρᾶς θὰ ἐκδώσῃ μετὰ σαράντα περίπου ἔτη, Ἀστρονομίαν καὶ θὰ ἰδρῶσῃ ἀστεροσκοπεῖον εἰς τὸν Γαλατᾶν. Ὁ δὲ Δημήτριος Ἀργυράμμος θὰ καταγίνη εἰς τὴν βοτανικὴν, θὰ ὀργανώσῃ βοτανικὸν κήπον καὶ θὰ συντάξῃ τὸ πρῶτον βοτανικὸν λεξικόν. Κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος ἡ Κωνσταντινούπολις — γράφει ὁ Παρανίκας — «ἔβριθεν ἀνδρῶν πολυμαθῶν· ταύτην ἐκάλλυνον Ἠγεμόνες καὶ Ἀρχιερεῖς πεπαιδευμένοι, ἄρχοντες καὶ ἄλλοι, πλοῦτον κεκτημένοι μαθήσεως οὐ τὸν τυχόντα καὶ κρίσιν αὐστηράν. Περιηγητῆς τις ἀναφέρει, ὅτι παρέστησαν τοὺς «Πέρσας» τοῦ Αἰσχύλου ἐν οἰκίᾳ Φαναριωτικῇ». Κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ἀναπτύσσονται τὰ γυμνάσια καὶ πολλαπλασιάζονται μὲ ραγδαῖον ρυθμόν. Θὰ μοῦ ἐχρειάζοντο ἑκατὸν σελίδες, διὰ ν' ἀναφέρω μὲ τὴν αὐστηροτέραν συντομίαν, τὴν δρᾶσιν καὶ τὸν ἀριθμὸν ὄλων αὐτῶν τῶν σχολῶν, πού ἀπετέλεσαν Γαλαξίαν ὀλόκληρον, ὁ ὁποῖος ἤρχιζεν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς παροικίας τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Ρωσίας, διὰ ν' ἀπλωθῇ εἰς τὸν Ἀνατολικὸν Εὐξείνιον, νὰ περιλάβῃ τὰς Παραδουναβίους Ἠγεμονίας, νὰ κατέλθῃ πρὸς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἠπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ρούμελην, τὴν Πελοπόν-

νησον, τὸ Ἴόνιον, τὸ Αἰγαῖον καὶ τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Μεσογείου. Θὰ ἔπρεπε νὰ καταγράψω ἀκόμη καὶ τὰς σχολὰς τῶν Ἀφρικανικῶν κοινοτήτων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς Βενετίας, τῆς Παβίας, τῆς Ρώμης (τὸ «Ἑλληνοπαίδων Φροντιστήριον»), τοῦ Λιβόρνου, τῆς Βιέννης καὶ τῆς Πέστης . . . Ἀλλὰ τὸ κορύφωμά των ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ τοῦ 1698 ἰδρυθεῖσα «Ἀκαδημία» τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ἐδίδαξαν ἄνδρες, ὡς ὁ Γρηγόριος Κωσταντᾶς καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας.

Ἀπὸ τὴν τεραστίαν αὐτὴν κίνησιν ἐξεπήδησαν αἱ μεγάλαι ἡγετικαὶ μορφαὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἐβλάστησαν οἱ ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας καὶ οἱ Μεγάλοι Δραγομᾶνοι, Ὑψηλάνται, Μουροῦζαι, Καρατζάδες, Μαυρογέννηδες καὶ τόσοι ἄλλοι, ποὺ μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπέτυχαν νὰ βάλουν τὴν Πύλην νὰ ὑπογράψῃ συνθήκας, ὅπως τοῦ Κιουτσούκ Καΐναρτζῆ καὶ Καβάκ Ἀΐναλη, αἱ ὁποῖαι ἠνύνησαν ἐμμέσως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὴν κίνησιν αὐτὴν ὑψώνεται ὁ Ρήγας, διὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ὑπέροχον μορφήν του ὡς προδρόμου, ἔθνοκῆρυκος καὶ ἔθνομάρτυρος, εἰς τὰ φῶτα τῶν Ἑγεμονιῶν «εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν ὁποίων, ἀναμιμνησκούσας τὴν τοῦ Περιάνδρου, ὡς περὶ κέντρα συνήρχοντο, ἐν τοῖς τελευταίοις, μάλιστα, οἱ λογάδες τοῦ Ἔθνους, οἱ ἀναμορφωταὶ καὶ μύσται τῆς τότε ἀναγεννωμένης παιδείας». Ἀπὸ τὴν Κερκυραϊκὴν σχολὴν θὰ ἐκπηδήσῃ ὁ ἐκπληκτικὸς Καποδίστριας, ποὺ ἐκράτησεν εἰς τὰς χεῖρας του τὰς τύχας μιᾶς Αὐτοκρατορίας· καὶ ἀπὸ τὸ σχολεῖον τῆς Σμύρνης θὰ ἐκκινήσῃ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς διὰ τὴν λαμπρὰν σταδιοδρομίαν τοῦ μεγάλου Ἐθνοδιδασκάλου καὶ τοῦ προφήτου τῆς Ἐπαναστάσεως, μὲ τὸ ἱστορικὸν ὑπόμνημά του εἰς τὴν Γεωγραφικὴν Ἐταιρείαν τῶν Παρισίων «περὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Πρὶν ἀποβιβασθῆ εἰς τὴν Μάνην ὁ Κολοκοτρώνης ἐκάθισε, μαθητῆς, εἰς τὰ θρανία τῆς σχολῆς τοῦ Μαρτελάου, εἰς τὴν Ζάκυνθον· καὶ πρὶν ὁ Παπαφλέσσας πυρπολήσῃ τὴν Πελοπόννησον μὲ τὴν φλόγα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του, εἶχε γίνῃ μαθητῆς τοῦ Αἰνιάνου, ὁ ὁποῖος ἦνοιξεν εἰς τὰ ἔκθαμβα μάτια του τοὺς θησαυροὺς τῆς μεγάλης ἑθνικῆς παραδόσεως. Πρὶν ὁ Γεώργιος Λασσάνης, ὁ ὑπασπιστῆς τοῦ Ἱεροῦ Λόχου σύρῃ τὸ σπαθί, θὰ δώσῃ εἰς τὸ θέατρον τῆς Ὀδησοῦ ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα νεοελληνικὰ δράματα τὸν «Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα» ποὺ δὲν εἶναι παρὰ σάλπισμα ἐπαναστατικόν. Οἱ μορφωμένοι νέοι, ποὺ γεμίζουν ἀσφυκτικῶς τὴν αἴθουσαν, τὸ ὑποδέχονται μὲ φρενήρη χειροκροτήματα. Εἶναι ὅλοι αὐτοί,

πού τὸν Φεβρουάριον τοῦ Εἰκοσιένα, μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, εἰς τὴν Βλαχίαν, θ' ἀνοίξουν τὴν αὐλαίαν εἰς τὸ ἄλλο τὸ μεγάλο καὶ ἀληθινὸν δράμα τοῦ πολέμου διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Εἶναι αὐτοί, πού μὲ τὴν μαύρην στολὴν τῶν ἱερολοχιτῶν καὶ τὰ λευκά των λοφία, θὰ προχωρήσουν, νυμφίοι τῆς δόξης, εἰς τὴν πρώτην μάχην μὲ τοὺς Τούρκους, εἰς τὸ Δραγατσάνι, ψάλλοντες τὸν ὕμνον τοῦ Σώματος:

« Φίλοι μου, συμπατριῶται

Δοῦλοι νὰ ἴμαστε ὡς πότε ; »

ὡς θαλεροὺς στάχεις τοὺς ἐθέρισαν τὰ γιαταγάνια τῶν Σπαχήδων. Καὶ ὁ ποιητὴς ἐσκόρπισεν εἰς τὸν τάφον των τὰ ὠραιότερα ἄνθη τῆς τέχνης του :

« Ἄς μὴ βρέξῃ ποτὲ

Τὸ σύννεφον καὶ ὁ ἄνεμος

σκληρὸς ὡς μὴ σκορπίση

τὸ χῶμα τὸ μακάριον

ποῦ σᾶς σκεπάζει . . .

Σᾶς ἄρπαξεν ἡ τύχη

τὴν νικητήριον δάφνην

καὶ ἀπὸ μυρτιῶν σᾶς ἔπλεξε

καὶ πένθιμον κυπαρίσσον

Στέφανον ἄλλον.

Ἀλλ' ἂν τις ἀποθάνῃ

διὰ τὴν πατρίδα, ἡ μύρτος

εἶναι φύλλον ἀτίμητον

καὶ καλὰ τὰ κλαδιὰ

τῆς κυπαρίσσου . . . »

Ἄλλὰ βιάζομαι τώρα νὰ ἔλθω εἰς τὸν τέταρτον παράγοντα τοῦ Εἰκοσιένα: τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν. Αὐτὴ ὥθησε τὸ Ἔθνος ἀπὸ τὸ στάδιον τῶν ὀνειρῶν καὶ τῶν ἐλπίδων εἰς τὴν περίοδον τῶν ἐνδόξων ἔργων· αὐτὴ ἔδωσε εἰς τὸν διάχυτον πόθον τῆς ἐλευθερίας τὴν μορφήν Πανελληνίου Συνωμοσίας — μιᾶς συνωμοσίας, πού δὲν εἶχαν γνωρίσει, οὔτε πρόκειται νὰ γνωρίσουν ποτὲ τὰ χρονικά τῶν λαῶν: Διότι, ὅπως ἔγραφεν ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης εἰς τὸν Τσάρον Ἀλέξανδρον τὸν Α' διὰ νὰ τοῦ ἀναγγείλῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν «ποία συνωμοσία, ὄχι ἀπὸ ἑξ ἄνδρας, οὔτε ἀπὸ ἑξήντα ἢ ἑξακοσίους, ἀλλ' ἀπὸ ἑκατοντάδας χιλιάδων· συνωμοσία ἢ ὁποία εἶχε συμπεριλάβει ὅλον τὸν ἄρρενα πληθυσμόν, ὄχι τὸν ζῶντα εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν σκορπισμένον ἔξω ἀπὸ

αυτήν, από την Πετρούπολιν και την Μόσχαν μέχρις Ὀδησοῦ καὶ Καρπαθίων καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ὀλόκληρον καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν· συνωμοσία ὀλοκλήρου Ἕθνους, ἡ ὁποία εἶχε τὸ κέντρον τῆς εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ ἀόρατον Ἀρχήν, κατῶρθωσε ποτὲ νὰ συντηρηθῆ, νὰ δρᾷ καὶ νὰ κινῆται, ἐπὶ ὀλόκληρα ἔτη, χωρὶς ποτὲ νὰ ἀποκαλυφθῆ, παρ' ὅλην τὴν κατασκοπεῖαν καὶ τὰς ὑποδείξεις τῆς Αὐστριακῆς Πρεσβείας;»

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς τεραστίας μυστικῆς ὀργανώσεως ὡχρῖα ἐνώπιον τῆς βαθυτάτης πίστεως, τῆς ὑπερηφάνου καὶ παρατόλμου ἰδέας καὶ ἀφθάστου ἥρωικῆς ἀποφάσεως, ποὺ ἐνεψύχωνε τοὺς ἀφανεῖς καὶ ἀπλοῖκους, ἀλλὰ μεγάλους Ἰδρυτάς τῆς. Εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ γεγονότα τοῦ Εἰκοσιένα, ὅτι εἰς τὴν κεφαλὴν δύο ἀτυχησάντων καὶ σχεδὸν ἀμαθῶν ἐμπόρων — οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς, διότι εἶχον ἀτυχήσει ἔπρεπε νὰ εἶναι τῶρα προσεκτικοὶ εἰς τοὺς λογαριασμοὺς των — τοῦ Σκουφᾶ καὶ τοῦ Ξάνθου, ἐφύτρωσεν ἡ ἀπίστευτος ἀπόφασις νὰ ρίψουν τὸ Ἕθνος, μόνον καὶ ἀβοήθητον, εἰς τὸν τεράστιον καὶ ἀφαντάστως ἄνισον ἀγῶνα. Διότι ἐκαλλιέργουν μὲν πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν ραγιαδῶν τὸν μῦθον περὶ ξένης βοηθείας, ἀλλ' αὐτοὶ ἐγνώριζαν ὅτι ἐλπίς ξένης βοηθείας δὲν ὑπῆρχε καμμία καὶ τὸ ἔργον των ἐστήριξαν εἰς μόνας τὰς δυνάμεις τοῦ Ἕθνους. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην ἀξίαν τῆς συλλήψεώς των. Γονυκλινεῖς προσφέρομεν σήμερον τὸ θυμίαμα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς λατρείας μας πρὸς τὰς μεγάλας αὐτὰς μορφάς· διότι περιεφρόνησαν τὴν ἐχθρότητα τῆς Εὐρώπης· διότι δὲν ἐφοβήθησαν τὴν ἀπομόνωσιν· οὔτε ἐδειλίασαν πρὸ τοῦ ὀλιγαριθμοῦ τῶν πληθυσμῶν, ποὺ θ' ἀνελάμβαναν τὸν ἀγῶνα· διότι δὲν τοὺς ἐτρόμαξεν ἡ ἔλλειψις τῶν ὑλικῶν μέσων· διότι δὲν ἔδωσαν προσοχὴν εἰς τὰς συμβουλὰς τῶν φρονίμων, ἀλλ' ἐπίστευσαν ἀκλόνητα εἰς τὸ θαῦμα. Ἡ πραγματικότης τοὺς ἐδικαίωσε μὲ τὸν λαμπρότερον τρόπον. Ἀπέδειξαν ὅτι εἶχαν βαθυτάτην συνειδησιν τοῦ θαυματουργοῦ δαιμονίου τῆς φυλῆς των· ὅτι ἐγνώριζαν, εἰς ὅλον τὸ μεγαλεῖον τῆς, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον μυστικὰ ἐξεσήκωσαν διὰ τὸν ἥράκλειον ἄθλον. Συνέλαβαν τὰ τολμηρότερα σχέδια, τὴν κατάληψιν τοῦ Τουρκικοῦ Ναυστάθμου, τὴν αἰχμαλωσίαν αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου. Ἀντιμετώπισαν τοὺς μεγαλύτερους κινδύνους· καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐταίρους κατεστράφησαν. Τὰ ὑπόλοιπα τῆς κολοσσιαίας περιουσίας τοῦ Σέκερη διηρπάγησαν ἀπὸ τοὺς τούρκους· ἀπὸ τὰ ἐννέα πλοῖα του δὲν τοῦ ἔμεινε κανένα· καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἑλλάδα

διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ὁποίας ἔδωσε καὶ τὰ τελευταία του γρόσια, πάμπωχος, τελῶνης Ναυπλίου.

Ἄς προσεγγίσωμεν ὅμως τὸν πέμπτον παράγοντα τοῦ κινήματος : Τὴν ἐκπληκτικὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ. Διασπῶντα τοὺς ἀποκλεισμοὺς τοῦ Νέλσωνος, τροφοδοτοῦντα τὴν πεινώσαν Εὐρώπην, τὰ ἑλληνικὰ ἐμπορικὰ καράβια κί' ἐπιστρέφοντα εἰς τὰς βάσεις των, φέροντα, ἀντὶ ἔρματος, σάκκους ἀργυρῶν ταλλήρων, ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐξοπλισθοῦν μὲ πυροβόλα καὶ μὲ ἀγῆματα, διὰ ν' ἀμύνωνται ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Μπερμπερίνων πειρατῶν καὶ νὰ δίδουν καθημερινὰς ναυμαχίας μὲ ἀγρίας ἐφόδους, τὰ λεγόμενα «ρεσάλτα» μέσα εἰς αὐτὰ τὰ πλοῖα καὶ μάχας σῶμα πρὸς σῶμα. Τὰ καθημερινὰ κατορθώματα ἐγέμιζαν ἀπὸ ὑπερηφάνειαν τὰ πληρώματα. Ἡ ψυχὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀρχίζει νὰ φυσᾷ καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ἀκόμη ζωὴν αὐτοῦ τοῦ στόλου. Εἰς τὰς πρύμνας τῶν πλοίων ξαναφαίνονται τ' ἀρχαῖα, δοξασιμένα ὀνόματα : Κίμων, Μιλτιάδης, Θεμιστοκλῆς, Ἀριστείδης καὶ ὀλόκληρος ἡ μυθολογία : Ἄρης, Ἥρα, Ἀφροδίτη. Καὶ αἱ πρῶραι γεμίζουσι μὲ ξυλογλύπτους μορφὰς θεῶν καὶ ἡρώων.

Ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Πέτρος Λεμπρέν, ὁ ὁποῖος ἐταξίδευσεν, τοὺς χρόνους ἐκείνους, μὲ τὸν «Θεμιστοκλῆ» τοῦ Τομπάζη, μὰς ἄφησεν ζωντανὴν σελίδα μεγάλης ἀξίας, διότι προέρχεται ἀπὸ φωτισμένον ξένον, διὰ τὴν ξωὴν καὶ τὸ πνεῦμα, πού ἐβασίλευεν εἰς αὐτὰ, τ' ἀπλᾶ «σιτοκάραβα» τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀποτυπώσει τὴν σφραγίδα της — γράφει — καὶ εἰς τὰς παραμικρὰς λεπτομερείας τοῦ πλοίου. Μοῦ ἤρρεσεν, ὅτι ἐπανεύρισκα τὴν μεγαλοφυΐαν της καὶ τὰ ὠραῖα ὀνόματά της ὡς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα πού εἶχαν τὴν πλέον κοινὴν καὶ πεζὴν χρῆσιν. Εἰς κάθε μέρος τοῦ πλοίου ὑπῆρχε καὶ ἀπὸ μιᾶ ποιητικῆς ἐπιγραφῆς : «Ναὸς τῆς Ἀφροδίτης» — ὁ Γάλλος τὰ ἔχει ἑλληνικὰ εἰς τὸ κείμενον — «Ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος», «Ναὸς τῆς Καλυψοῦς». Αὐτὸς ὁ ναὸς ἦτο, ἂν ἐνθυμούμαι καλά, ὁ ὀρνιθῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶχαν βάλει εἰς τὴν τύχην, αὐτὰ τὰ ὀνόματα : ὁ τρόπος, πού τὰ μετεχειρίζοντο ἀπεδείκνυεν ὅτι κατεῖχον τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Εἰς τὰς λέμβους τοῦ πλοίου εἶχαν δώσει τὰ πραγματικὰ ὀνόματα τῶν παιδιῶν τοῦ Θεμιστοκλέους : Τὰς ἔλεγον Λυσίμαχον, Νικοκλέα καὶ Ἀσπασίαν. Καὶ εἰς τὰ πυροβόλα τοῦ πλοίου εἶχαν δώσει τὰ παλαιὰ ὀνόματα τῶν ἀστρῶν καὶ ἀστερισμῶν : Σείριος, Ἀρκτοῦρος, Ὠρίων, Κάστωρ, Περσεύς. Ὡς καὶ ὁ σκύλος τοῦ καραβιοῦ ἤρχετο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Ὅλην τὴν ἡμέραν ἤκουα τοὺς ναύτας νὰ τὸν φωνάζουν :

— Κέρβερε!... Κέρβερε!...

«Καί ὅταν ἐκοιμῶντο τὴν νύκτα, μὲ τὴν κεφαλὴν ἀκουμπισμένην εἰς τὸν κυλίβαντα τῶν πυροβόλων, ὁ Κέρβερος ἠγγρύπνει πλαΐ τῶν, πιστὸς καὶ ἄγριος φρουρός. Παρ' ὄλην τὴν ζέστην δὲν ἐκοιμώμεθα τὴν ἡμέραν. Ἔβαζαν τὴν τέντα, ἔστρωναν τάπητα εἰς τὸ κατάστρωμα, ἔπαιζαν ὄργανα καὶ ἐχόρευαν. Βιολὶ καὶ λαγοῦτο ἐμψύχωναν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο καὶ γρήγορα ἤρχοντο εἰς τὰ τραγούδια τοῦ ποιητοῦ κι' ἔθνομάρτυρος Ρήγα Φεραίου. Ἕνας ναύτης τραγουδεῖ μόνος εἰς τὴν ἀρχὴν, ἔπειτα ὄλοι ὁμοῦ, ὁ καπετάνιος καὶ τὸ πλήρωμα. Καὶ ἦτο συγκινητικὸν νὰ βλέπη κανεῖς, πῶς ἀναβαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος. Εἰς τὰς στροφάς, πῶς ὠμίλουν δι' ἐκδίκησιν κι' ἐλευθερίαν ἐκτύπων δυνατὰ τοὺς γρόνθους τῶν εἰς τὸ τραπέζι. Ἀπέδειξαν ἔπειτα μὲ τὰ ἔργα τῶν, ὅτι αὐτὰ ὄλα δὲν ἦταν εὐκόλοσθηστος ἐνθουσιασμός».

Ἐπισημασθέντος αὐτοῦ ναυτικὸς λαὸς συνεπλήρωσε τὴν πολεμικὴν του ἀνατροφὴν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στόλον. Ὁ Τοῦρκος δὲν ἦτο ἄξιος ναύτης. Ἐγνώριζε νὰ σταθῆ εἰς τὸ κανόνι, νὰ ρίξῃ τὸ τρομπόνι, νὰ πολεμήσῃ, Ἄλλὰ ν' ἀναρριχηθῆ εἰς τὰ ξάρτια, ὅταν ὁ ἄνεμος ἐμαίνετο καὶ ἡ θάλασσα ἐκόχλαζε, νὰ κρεμασθῆ ψηλὰ ἀπὸ τὸ πινὸ τῆς γάπιας καὶ νὰ αἰωρῆται μετὰ οὐρανοῦ καὶ πελάγους—δι' αὐτὰ τὰ ἔργα δὲν ἦτο παρὰ μόνον ὁ Ἕλλην. Αὐτὸς ἦτο ἡ πραγματικὴ δύναμις εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῆς Τουρκίας. Καὶ εἰς αὐτὰ ἐδιδάσκετο, πῶς θὰ τὰ πολεμήσῃ. Ἐμίσουν τόσον τὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στόλον, ὥστε ἡ πλέον μαύρη τῶν ἡμέρα ἦταν, ὅταν ἔφθαναν εἰς τὰς νήσους οἱ τοῦρκοι στρατολόγοι, οἱ σεφερλῆδες, νὰ πάρουν ναύτας διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς τοὺς λιμένας τότε ἀντήχει τὸ παθητικὸν τραγούδι τῶν, ὅμοιο μὲ μοιρολόι :

«Κλάψε με, καημένη μάνα»

Ἐφθαν νὰ μὲ πάρουνε

Στὰ καράβια τοῦ σουλιάνου

Σκλάβο νὰ μὲ βάλουνε.

Ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τοῦ κόσμου αὐτοῦ θὰ ἐκηδήσουν, ἐντὸς ὀλίγου, οἱ τρομεροὶ θαλασσομάχοι μας, οἱ Μιαούληδες καὶ οἱ Τομπάζηδες, οἱ Κανάρηδες καὶ οἱ Πιπίνιοι, οἱ Τσαμαδοὶ καὶ οἱ Σαχίνηδες καὶ οἱ Ματρόζοι καὶ ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος Γεώργιος Πολίτης, ὁ ὁποῖος εἰς μίαν νύκτα, σχεδὸν εἰς μίαν στιγμὴν, ἀπὸ ἀπλοῦς ναύτης ἔγινε πλοίαρχος καὶ ἥρωας, εἰς τὸ ἀπίστευτον τῶν Μεθώνης, ὅπου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας εἰκοσιεπτά πλοῖα τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Κανεῖς οὔτε ὁ Ραφαλιᾶς,

οὔτε αὐτὸς ὁ Πιπῖνος, τολμοῦν νὰ εἰσπλεύσουν εἰς τὸν λιμένα καὶ νὰ κολήσουν τὰ πυρπολικά των εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν ἀρμάδα. Τὸ ναυτάκι παρουσιάζεται εἰς τὴν Ναυαρχίδα, ὅπου ὁ Μισοῦλης μαίνεται ἀπὸ ἀγανάκτησιν :

— Δῶσε μου τὸ μπουρλότο τοῦ Ραφαλιᾶ—λέει—ἐγὼ θὰ πάω . . .

—Εἶσαι καπετάνιος ἐσύ ;

—”Ὁχι, μὰ τί ἔχει νὰ κάνῃ ; Μιὰ φορὰ θὰ γίνῃ δουλειά . . . Δίνω ὑπόσκεισι.

— Νοιώθεις ποῦ θὰ πᾶς μπρέ ; — ἐρωτᾷ ὁ ναύαρχος — Δὲν εἶναι ζεῦκι . . . Θὰ πᾶς νὰ σκοτωθῆς . . .

—”Ὁ,τι πῆ ὁ Θεός, ναύαρχε ! . . . Μὲ τὴν εὐκὴ σου ! . . .

Καὶ τοὺς παρασύρει ὅλους : Τὸν Πιπῖνο, τὸν Δημαμᾶ, τὸν Τσάπελη, τὸ Μπίκο, τὸ Σπαχή. Καὶ τὸ θαῦμα γίνεται. Δεκαοκτῶ ἐτῶν ἦταν αὐτὸ ναυτάκι, ποῦ τοὺς ἔβαλε μπροστά . . . Δὲν ἐτοποθέτησα ὅμως τὸν παράγοντα τοῦ Ναυτικοῦ, πρὶν ἀπὸ τὰς δυνάμεις τῆς ξηρᾶς, διότι εἶχε προβάδισμα τῆς ἀνδρείας, ἀλλὰ διότι τὸ κύριον πρόβλημα τοῦ Εἰκοσιένα ἦτο ναυτικόν. ”Αν οἱ Ἕλληνες θαλασσομάχοι δὲν ἀπέφρασαν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τοὺς εὐκόλους καὶ γοργοὺς δρόμους τῆς θαλάσσης, θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ χρησιμοποίησῃ τὴν συντριπτικὴν ὑπεροχὴν τῶν μέσων της καί, ἀμέσως μεταφέρουσα ἰσχυρὰς δυνάμεις, νὰ καταπνίξῃ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὰς πρώτας ἐστίας της. Ὁ ἐλληνικὸς στόλος, μὲ τὴν ὑπέροχον παρέμβασίν του, κατέστησεν ἀδρανῆ καὶ σχεδὸν ἄχρηστον τὴν ὑπεροπλίαν τῆς Αὐτοκρατορίας.

”Ἄς ἔλθωμεν ὅμως τώρα εἰς τὸν ἕκτον παράγοντα τοῦ Εἰκοσιένα : Τὴν στρατιωτικὴν του δύναμιν. Χάρις εἰς τ’ Ἀρματωλῆκια, τοὺς ἐπισήμους καὶ τοὺς ἀνεγνωρισμένους φρουροὺς τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων καὶ τοὺς ἀνταγωνιστὰς των, τοὺς Κλέφτες, κατάρθωσε τὸ δουλωμένον ἔθνος, νὰ ἐτοιμάσῃ, κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ Κατακτητοῦ, λαμπρὰ στελέχη, ὀλόκληρον στρατιωτικὴν τάξιν, ἢ ὅποια, εἰς τὸν μεγάλον ἀγῶνα, ἔδειξε τὴν ὑπεροχὴν της ἀπέναντι τῶν στελεχῶν λαοῦ ἐξόχως πολεμικοῦ, ὅπως ὁ τουρκικός. Ὅταν ὁ Ἄμιλτων, εἰς μίαν δεινὴν κρίσιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπρότεινεν εἰς τὸν Κολοκοτρῶνην μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλίας, διὰ μίαν ἔντιμον συνθηκολόγησιν πρὸς τὴν Τουρκίαν, ὁ Γέρος τῆς Πελοποννήσου ἀπήνησεν ὑπερηφάνως :

— Ἐμεῖς καμμιά συνθήκη δὲν ἐκάμαμε ποτὲ μὲ τοὺς Τούρκους . . . Ὁ βασιλεὺς μας ἐσκοτώθη . . . Ἄλλὰ τὰ κάστρα του ἔμειναν ἄπαρτα καὶ ἡ φρουρά του δὲν ἔπαυσε τὸν πόλεμον . . .

Ἐκπληκτος ἐρώτησε ὁ Ἄγγλος :

— Ποιά εἶναι αὐτή ἡ φρουρά καὶ ποιά τὰ κάστρα ;

— Ἡ φρουρά του εἶναι οἱ Κλέφτες· καὶ τὰ κάστρα του ἡ Μάνη, τὸ Σοῦλι καὶ τὰ βουνά . . .

Οἱ πιὸ ζωντανοὶ ἀπεσχίζοντο ἀπὸ τὴν μᾶζαν τῶν ραγιαδῶν. Ἀκριβὸν ὄνειρόν των, ἀλλὰ καὶ πόρος ζωῆς, εἶχε γίνει τὸ ντουφέκι καὶ τὸ σπαθί. Καὶ ἂν τὸ Πάσχα ἦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἢ ἄλλη καλοκαιρινὴ ἑορτὴ ἀνέβαινε κανεὶς εἰς τὰ ὄρεινά χωριά ἢ τὰ μοναστήρια ἢ ἀκόμη ψηλότερα, εἰς τ' ἀπάτητα λημέρια, ἔβλεπε ἀναστημένην τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἰς τοὺς λεβέντες τῆς Κλεφτουριάς, ποὺ ἠγωνίζοντο εἰς τὸ πῆδημα, εἰς τὸ λιθάρι, εἰς τὸ τρέξιμο, εἰς τὶς ἀμάδες, συνεχίζοντας τὴν λαμπρὰν παράδοσιν τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχαίων. Αἱ σωματικαὶ ἰκανότητες, καλλιεργημένοι, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, ἔφθασαν εἰς ἀπίστευτον ἀκμὴν. Μ' ἓνα πῆδημα περνοῦσαν ἐπάνω ἀπὸ τρία καὶ τέσσερα ἄλογα εἰς τὴν σειράν. Ἐφθάναν εἰς τὸ τρέξιμο ἄτια, ποὺ ἐκάλπαζαν. Ἡ ἰκανότης των εἰς τὸ σπαθί φαίνεται σήμερον ὡς μῦθος. Μὲ μίαν καὶ μόνην ἀστραπὴν γιαταγανιοῦ ἐχώριζαν τὸ σφάγιον εἰς δύο. Καὶ στὸ ντουφέκι ἔγιναν τόσοσ ἄξιοι, ὥστε νὰ περνοῦν τὸ βόλι ἀπὸ δακτυλίδι. Καὶ εἶχαν ἱεραρχίαν, βαθμοὺς, ἀγράφους καὶ ὅμως αὐστηροτάτους κανονισμοὺς. Μάχες καὶ θάνατοι ἦσαν αἱ καθημεριναὶ των ἀσκήσεις. Καὶ «καλὸ βόλι» ἢ συνηθισμένη εὐχή των.

Ὅταν ἤρχιζαν νὰ λειώνουν τὰ χιόνια κι' ἐπρασίνιζε τὸ χορτάρι καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δένδρων ἤνοιγαν χαρούμενοι εἰς τὸ φῶς καὶ ἡ φύσις ἐστολίζετο μὲ τὰ αἰώνια νειᾶτα τῆς, ὡσὰν τὰ ὄρνεα καὶ τ' ἀγρίμια, ποὺ αἰσθάνονται τὴν «θέρμην τῶν ὀνύχων των», ὅπως λέγει ὁ ποιητῆς, ἐξώρμων ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ, κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τῶν πασσάδων, ἐτιμωροῦσαν, ἐκτυποῦσαν, ἔκαιγαν, ἄρπαζαν. Σημαία τοῦ Κατακτητοῦ δὲν ἐστήθη ποτὲ εἰς τὰς φωλεὰς τῶν ἀστῶν τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πάρνωνος, τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Λυκαίου. Ἀπὸ τοὺς κεραυνογεῖτονας βράχους Χειμάρρας καὶ Σουλίου μέχρι τῶν θαλασσοπλήκτων τοῦ Ταινάρου, ὅλα σχεδὸν τὰ βουνὰ ἦσαν θέατρα πολέμου, μὲ συντόμους, πολὺ συντόμους ἀνακωχάς. Καὶ ὅταν, μετὰ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας, τὰ παλληκάρια ἐστρώνοντο, ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν πλατάνων, διὰ τὸ λιτὸν γεῦμα των, διὰ νὰ εἶναι πλήρης ἡ Ἀνάστασις τῆς Ἰλιάδος, ὁ μάντις ἐδιάβαζε τὰ μέλλοντα εἰς τὴν πλάτην τοῦ ἀρνιοῦ καὶ ὁ ραψωδὸς ἐπλησίαζε μὲ τὴν λύραν του, νὰ ψόλλῃ τὰ νέα κατορθώματα τῶν ἡρώων. Καὶ ἀκούσατε τὴν ὑπερήφανον εἰσαγωγὴν του,

«Ὅσο ἴν' ὁ κλέφτης ζωντανός, Τοῦρκο δὲν προσκυνάει
 Κι' ἂν πέση τὸ κεφάλι του, δὲν μπαίνει σὲ ταγάρι
 Τὸ παίρνουν οἱ σταυραετοὶ γὰ θρέφουν τὰ παιδιὰ τους
 Νὰ κάνουν πῆχυν τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.

Ἐκ τῶν σπλάγχνα των ἔμελλε νὰ ἐκηδηθῶσιν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἀγῶνος, τελειοποιημένοι εἰς τὴν τέχνην τοῦ πολέμου καὶ εἰς ξένους στρατούς· ἄλλοι ὡς ὁ Καραϊσκάκης εἰς τὸν στρατιωτικὸν οἶκον τοῦ Ἑλληνοπαῶ — αὐτὸ τὸ Σαῖν-Σὺρ τοῦ Εἰκοσιένα, ὅπως εὐφύεστατα τὸ ὠνόμασαν — ἄλλοι, ὡς ὁ Κολοκοτρώνης, εἰς τὸν Ἀγγλικὸν στρατὸν κατοχῆς τῶν Ἑπτανήσων, ἄλλοι, ὅπως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, εἰς τὸν Ρωσικὸν καὶ ἄλλοι εἰς τὸν Γαλλικόν.

Οἱ ἕξ αὐτοὶ παράγοντες, εἰς ἀπόλυτον ἀρμονίαν, συνέκλιναν διὰ τὸ θαῦμα τοῦ Εἰκοσιένα, τὸ πυκνὸν αὐτὸ δάσος τῶν μεγαλουργημάτων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων αἱ λέξεις γίνονται πτωχαὶ καὶ οἱ τόνοι τῆς ὑψηλοτέρας λύρας ψελλίσματα. Πῶς νὰ ὑμνήσῃ καὶ τί νὰ πρωτοὑμνήσῃ κανεὶς; Τὸν Κανάρην εἰς τὸ τραγικὸν πυροτέχνημα τῆς Χίου, ποῦ ἀπεθέωσεν ἢ παγκόσμιος ποίησις, τὸν Μισοῦλην εἰς τὴν ναυμαχίαν τοῦ Γέροντα, ποῦ ὁ Γάλλος ναύαρχος Ζουριέν ντὲ λά Γκραβιέρ ἐπαραλλήλισε μὲ τὸν Νέλσωνα, ὅταν τὸν εἶδε νὰ κατατροπῶνῃ τοὺς ἠνωμένους στόλους Τουρκίας καὶ Αἰγύπτου, τὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὴν μάχην τῆς Γράνας καὶ τὴν ὑπέροχον ἐνέδραν τῶν Δερβενακιῶν, ποῦ ἠνάγκασε τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς Βουτιέ καὶ Ρεμπῶ νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουν τὴν «φυσικὴν ἀντίληψιν τοῦ πολέμου» μὲ ἄλλους λόγους τὸν φυσικὸν στρατηγικὸν νοῦν, τὸν Καραϊσκάκην εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀραχόβης, ὅπου ἔκλεισε τὸν ἐχθρὸν εἰς ποντικοπαγίδα, τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τοῦ Ἄργους, εἰς τὸ Ἁγιονόρι — τὸ μεγαλύτερον στρατιωτικὸν κατόρθωμα τῆς ἐποχῆς, διότι ἐπέρασεν εἰς τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀπετελείωσε τὰ λείψανα τῆς στρατιᾶς τοῦ Δράμαλη — καὶ τέλος εἰς τὴν λαμπρὰν μάχην τῆς Πέτρας, ὅπου ὑπέβαλε τοὺς Τούρκους εἰς σκληρὰν ταπείνωσιν, ἢ τὸν Νικηταρᾶν εἰς τὸν Ἄη-Σώστην, ὅπου τὸ ξίφος του ἐκόλλησεν εἰς τὴν φούκταν του ἀπὸ τὰ αἵματα; Ἡ νὰ ἐνθυμίσω τὴν ἔξοδον τῆς ἀθανάτου φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, τὰ ὀλοκαυτώματα τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Κάσσου, τὸν Διάκονον εἰς τὴν Ἀλαμάναν, τὸν Ἀνδροῦτσον εἰς τὸ χάνι τῆς Γραβιάς, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν εἰς τὴν Σφακτηρίαν καὶ τὸν Παπαφλέσσον εἰς τὰς Θερμοπύλας τῆς Μεσσηνίας, εἰς τὸ ἀσύγκριτον Μανιάκι;

Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἀθάνατα ἔργα ἡρώων. Ἀλλὰ ἡ ἀξία τοῦ Εἰκοσιένα

εύρίσκεται ακόμη ύψηλότερα. "Ό,τι τοποθετεί τὸ μέγα τοῦτο κίνημα ὑπεράνω ὅλων τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ὑπεράνω ὅλων τῶν ἀγῶνων τῶν Βορειοαμερικανῶν διὰ τὴν ἐλευθερίαν των, ὑπεράνω τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος, ὑπεράνω παντὸς ἐπαναστατικοῦ κινήματος τυπικοῦ καὶ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ, εἶναι ἡ κοσμοϊστορικὴ ἔννοιά του καὶ αἱ κοσμοϊστορικαὶ του συνέπειαι. Δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀγὼν διὰ τὴν ἀποτίναξιν ἐνὸς ζυγοῦ, οὔτε ἐξέγερσις μιᾶς φυλῆς ἐναντίον ἄλλης, οὔτε κίνημα τάξεως κοινωνικῆς ἢ ὁμάδος, ἢ ὁποῖα ζητεῖ δικαίωματα ἰσοπολιτείας ἢ πολιτικὴν μεταβολήν. Ὑπῆρξεν ἡ καθολικὴ ἐξέγερσις καὶ ὁ καθολικὸς ἀγὼν ἐνὸς ὀλοκλήρου κόσμου, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ εἶχε δημιουργήσει τὸ πνευματικὸν φῶς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ εἶχεν ἀποτελέσει, ἐπὶ χιλιετηρίδας, τὸ ὑψηλὸν κέντρον τῆς ἱστορικῆς τῆς ζωῆς, ἐθεωρεῖτο διὰ παντὸς νεκρός. Ἦτο ἀγὼν ἀναβιώσεως τῆς ἑλληνικῆς ιδέας, ἀναστάσεως τοῦ ἐπὶ ἀμετρήτους αἰῶνας φωτοδότου τοῦ κόσμου, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἱστορικὴν δημιουργίαν. Διὰ τοῦτο ἡ παγκόσμιος ποίησις καὶ ἡ παγκόσμιος διανόησις ἐχαιρέτισαν εἰς τὸ Εἰκοσιένα τὴν μεγαλοπρεπῆ ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς τὸ Μεσολόγγι ὁ Βρεταννικὸς κύκνος, νὰ εἴπῃ τὸ τελευταῖον του τραγούδι καὶ τὸ εὐγενέστερον αἷμα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ν' ἀναμιχθῇ μὲ τὸ ἑλληνικόν. Δι' αὐτὸ πλάϊ ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον Διάκον πίπτει ὁ Βάλδεμαρ Κουάλεν, ἡγεμονικὸς βλαστὸς τοῦ οἴκου τοῦ Ὀλοστάιν καὶ, πλάϊ εἰς τὸν Ἀναγνωσταρᾶν ὁ ἐπαναστάτης καὶ πρωθυπουργὸς τοῦ Πιεμόντου Σανταρόζα, διωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του διὰ τῆς λόγῃς τῶν Αὐστριακῶν. Οἱ λαοὶ ἐξεγείρονται, τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα γιγαντοῦται, τ' ἀνακτοβούλια ἐκβιάζονται, τὸ πᾶν μεταβάλλεται: "Ἐνας καινούργιος κόσμος ἀρχίζει νὰ προβάλλῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, πού ἐφαίνετο ἀποκοιμισμένη μέσα εἰς στατικά σχήματα.

Αἱ παγκόσμιαι συνέπειαι τοῦ Εἰκοσιένα ὑπῆρξαν ἄπειροι καὶ ἀκόμη σήμερον δὲν ἔχουν ἐξαντληθῆ. Ἡ Ἱερὰ Συμμαχία, καταρρακωμένη ἡθικῶς, ἀπὸ τὸν θρίαμβον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, διαλύεται καὶ ὡς πολιτικὸς συνασπισμὸς μετὰ τὴν διάστασιν Ρωσίας καὶ Αὐστρίας. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Εἰκοσιένα εἰς τὴν πορείαν καὶ τὰς τύχας τῶν μεγάλων Ἐθνῶν ὑπῆρξεν ἀληθινὰ εὐεργετικὴ. Ἐνίσχυσεν εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὴν Γαλλίαν τὰ φιλελεύθερα πολιτικὰ κόμματα, τὰ ὁποῖα ἐνδυναμώθησαν ἀπὸ τὴν διάλυσιν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, κατέλυσαν τὸ 1830 τὸ ἀπολυταρχικὸν σύστημα, χωρὶς

ή άλλη μοναρχική Εύρωπῃ νὰ τολμήσῃ νὰ παρέμβῃ. Τέλος ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἐδημιούργησε τὸ νέον δίκαιον καὶ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν λαῶν — τὸ δίκαιον τῶν ἐθνοτήτων — τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἡ σημαία τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου· ἠλευθέρωσε λαοὺς, ἐδημιούργησε κράτη καὶ, εἰς τὰς γενικὰς του γραμμὰς εἶναι σήμερον ἡ βάση τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου.

Ἄλλὰ τὸ μεγαλείτερον εὐεργέτημα τοῦ Εἰκοσιένα πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ὅτι ἐνεφύσησε νέαν πνοὴν εἰς ὄλον τὸν διανοούμενον κόσμον τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης: «Ἡ δεκαετία ἐκείνη (1820·1830) — γράφει ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος Bulle — ὑπῆρξεν ἄλυσις γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐνίσχυσαν τὸ φρόνημα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἐλευθερίας καὶ διέλυσαν τὴν ἀπογοήτευσιν πού ἐξώθει τὰ πλήθη εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν παντὸς ἰδανικοῦ εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν. Αὐτὰ τὰ γεγονότα ἦσαν οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ διετήρησαν, ἐπὶ ὀλόκληρα ἔτη, λαμπρὰν καὶ ἀγνήν τὴν φλόγα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἔδωσαν παρηγορίαν καὶ ἐλπίδα, εἰς μίαν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔφερον τὸν ἀνθρωπον εἰς ἀθυμίαν καὶ ἀπογοήτευσιν. Ἐστερέωσαν ἀφ' ἐνὸς τὴν πίστιν ἐπὶ τὸ ἀναφαίρετον τῶν ἐθνικῶν δικαίων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τὴν ἰδέαν, ὅτι πᾶσα τυραννία ἔχει ἓνα τέλος».

Ἐκατὸν τριανταένα ἔτη, πού ἀπὸ τότε παρήλθον, ἐδικαίωσαν τὴν πίστιν τοῦ Εἰκοσιένα, τὴν σύλληψίν του, τὸ πνεῦμα του καὶ τοὺς ἀθανάτους ἐργάτας του. Τὸ ὄραμα, τοῦ ἐκυμάτιζεν εἰς τὰ ἐκστατικά των μάτια ὅταν εἰς τὸ πείσμα τῶν τεραστίων ἐμποδίων, ἀνελάμβαναν τὸν ἀπίστευτον ἄθλον ν' ἀναστήσουν τὸ φῶς τοῦ κόσμου, εἰς ὅλην τὴν αἴγλην του, εἶναι σήμερον πραγματικότης, τὰ θαύματα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς συνεχίζονται. Εἰς τὸν μέγαν καὶ σκληρότατον ἀγῶνα τοῦ ἐλευθέρου κόσμου, κατὰ τῆς τυραννίας, ἡ ὁποία τὸν ἠπέιλησε τὸ 1940, ἡ Ἑλλάς ἐκρατήθη, μὲ πνεῦμα ἥρωικὸν καὶ θυσίας ἀφαντάστους, εἰς τὸν προαιώνιον ρόλον τοῦ πρωτοπόρου καὶ τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Ὄταν τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἐπιπτον τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο, ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς μηχανοκινήτου βίας, ἐβρόντησεν ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Σμόλικα καὶ τοῦ Γράμμου, τὸ κοσμοῖστορικὸν τῆς «Ὀχι» καὶ, ἀνανεώνουσα τὰ τρόπαια τῶν Μαραθῶνων καὶ τὰ ὀλοκαυτώματα τῶν Ψαρῶν, ἐνεψύχωσε τοὺς λαοὺς εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἔσωσεν, ὅπως ἄλλοτε, ὅπως πάντοτε, τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν.